

УДК 613.9

Федоришина Л.М.

кандидат економічних наук, доцент,
науковий співробітник відділу дослідження митних ризиків
Науково-дослідного центру митної справи
Науково-дослідного інституту фіскальної політики УДФСУ

ЗДОРОВ'Я ДИТЯЧОГО НАСЕЛЕННЯ: СУТНІСТЬ ТА СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ

HEALTH OF THE CHILD POPULATION: ESSENCE AND COMPOSITION ELEMENTS

АНОТАЦІЯ

У статті узагальнено підходи до трактування поняття «здоров'я». Виділено в науковій літературі чотири основних підходи: здоров'я як стан, здоров'я як процес, здоров'я як ресурс та здоров'я як здатність. Обґрунтовано власне бачення категорій «здоров'я» та «здоров'я дитячого населення». Розглянуто складові елементи здоров'я, що зустрічаються в економічній літературі, та на цій основі запропоновано авторський склад компонентів здоров'я дитячого населення: фізичне, психічне, духовне, соціальне й інтелектуальне. Охарактеризовано елементи здоров'я дитячого населення.

Ключові слова: здоров'я, дитяче населення, здоров'я дитячого населення, фізичне здоров'я, психічне здоров'я, соціальне здоров'я, духовне здоров'я, інтелектуальне здоров'я.

АННОТАЦИЯ

В статье обобщены подходы к трактовке понятия «здоровье». Выделены в научной литературе четыре основных подхода: здоровье как состояние, здоровье как процесс, здоровье как ресурс и здоровье как способность. Обосновано собственное видение категорий «здоровье» и «здоровье детского населения». Рассмотрены составляющие элементы здоровья, встречающиеся в экономической литературе, и на этой основе предложен авторский состав компонентов здоровья детского населения: физическое, психическое, духовное, социальное и интеллектуальное. Охарактеризованы элементы здоровья детского населения.

Ключевые слова: здоровье, детское население, здоровье детского населения, физическое здоровье, психическое здоровье, социальное здоровье, духовное, интеллектуальное здоровье.

ANNOTATION

In the article summarized the approaches to the interpretation of the concept of «health». There are four main approaches identified in the scientific literature: health as a state, health as a process, health as a resource and health as ability. The actual vision of the categories of «health» and «health of the children's population» was substantiated. The constituent elements of health, which are found in the economic literature, were considered, and on this basis the author's composition of components of the health of the children's population was offered – physical, mental, spiritual, social and intellectual. It was characterized elements of the health of the children population.

Keywords: health, children's population, children's health, physical health, mental health, social health, spiritual health, intellectual health.

Постановка проблеми. Демографічна ситуація, що склалася на сучасному етапі розвитку економіки України, демонструє тенденцію до щорічного скорочення населення країни, фактично до поступового вимирання нації. Вагомим детермінантом цієї ситуації є те, що чисельність населення передпенсійного і пенсійного віку є значною і в силу об'єктивних обставин за рахунок цього отримується при-

родне скорочення населення. Зокрема, за даними Державної служби статистики України, співвідношення осіб у віці 60 років і старше та дітей віком 0–17 років становить 2,10:1 у 2014 р., 2,13:1 у 2015 р. та 2,16:1 у 2016 р. [1], тобто можемо говорити, що в середньому на одну дитину у віці 0–17 років припадає більше двох осіб віком 60 років і старше, що вже вказує на «викривлений» механізм відтворення населення, а в перспективі ситуація ще більше загострюватиметься внаслідок того, що досить високими залишаються смертність дітей та рівень їх захворюваності як на неінфекційні, так і інфекційні хвороби, щоденно посилюється тиск на психологічний складник здоров'я дітей. Усе це актуалізує дослідження, пов'язані з формуванням і збереженням здоров'я дитячого населення нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясування сутності здоров'я людини та характеристики його аспектів стали предметом досліджень багатьох вітчизняних й зарубіжних науковців з різних областей знань: демографії, соціології, медицини, економіки. Тут слід відзначити праці М.М. Амосова, Г.А. Апанасенко, І.І. Брехмана, Е.Н. Вайнера В.П. Казначеева, Л.Т. Шевчук, М.М. Шутова, Д.Г. Шушпанова та ін. Проте, на нашу думку, вимагають уточнення поняття «здоров'я населення» та «здоров'я дитячого населення», а також визначення елементного складу здоров'я дитячого населення, що свідчить про актуальність даного дослідження.

Мета статті полягає в узагальненні підходів науковців до трактування термінів «здоров'я населення» і «здоров'я дитячого населення», щоб на цій основі сформулювати власне їх бачення, а також запропонувати авторське бачення складників здоров'я дитячого населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукових джерел указує на різноманітність підходів до визначення поняття «здоров'я», основні з них можна представити у вигляді табл. 1.

Тобто ВООЗ та більшість науковців здоров'я розглядають як певний стан: добробуту (Все-світня організація охорони здоров'я), організму (С.М. Павленко, Г.І. Царегородцев, Д. Кардус та Р. Трулл, Е.Н. Вайнер); особистості (М.І. Сенті-

Таблиця 1

Тлумачення поняття «здоров'я» у наукових джерелах

Підхід	Визначення	Автор (и)
Здоров'я як стан	Здоров'я – це стан організму, за якого нормально функціонують усі його органи	Великий тлумачний словник української мови [2]
	Здоров'я є станом повного фізичного, душевного і соціального добробуту, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів	Всесвітня організація охорони здоров'я [3]
	Здоров'я – природний стан організму, що є вираженням його досконалої саморегуляції, гармонійної взаємодії всіх органів і систем та динамічного врівноваження з навколишнім середовищем	С.М. Павленко [4]
	Здоров'я – це стан оптимального функціонування організму, що дає йому змогу якнайкраще виконувати свої видоспецифічні соціальні функції	Г.І. Царегородцев [5]
	Здоров'я передбачає такий стан організму, за якого можливе нормальне або правильне його функціонування або стан динамічної рівноваги між організмом і навколишнім середовищем, за якої всі функції організму нормальні	Д. Кардус, Р.М. Трулл [6]
	Здоров'я – це цілісний фізичний, інтелектуальний, моральний стан особистості, її морально-вольових, ціннісно-мотиваційних настанов, що сприяють підвищенню рівня функціонального стану організму в цілому	М.І. Сентізова [7]
	Здоров'я – нормальний стан особистості, яка здатна задовольнити свої матеріальні, духовні і соціальні проблеми, реалізувавши свій власний тілесний і духовний потенціал	В.П. Петленко, Д.Н. Давиденко [8]
	Здоров'я – це динамічна рівновага з оточуючою природою та соціальним середовищем	М.С. Бедний, П.І. Маєва, В.І. Пахарін та ін. [9]
	Здоров'я – це стан, який забезпечує статико-динамічний речовинно-енергетичний гомеостаз організму (фізичне здоров'я), внутрішньосистемний і системно-середовищний гомеостаз мозку (психічне здоров'я) та інформаційний і системно-середовищний гомеостаз поведінки (соціальне здоров'я)	В. Гриценко, В. Белов, А. Котова, О. Путовойт [10]
	Здоров'я – динамічний стан людини, що визначається резервами механізмів самоорганізації її системи (стійкістю до впливу патогенних чинників і здатністю компенсувати патологічний процес), характеризується енергетичним, пластичним та інформаційним регуляторним забезпеченням процесів самоорганізації, а також є основою прояву біологічних (виживання – збереження особи, репродукція – продовження роду) і соціальних функцій	Г.Л. Апанасенко [11]
	Здоров'я – це стан організму, що дає людині можливість максимально реалізувати свою генетичну програму в умовах конкретного соціального життя цієї людини, оскільки зміни умов життя людини в історичному плані не призвели до відповідного зрушення пріоритетних вимог до забезпечення здоров'я людини	Е.Н. Вайнер [12]
Здоров'я як процес	Здоров'я – це процес збереження і розвитку біологічних, фізіологічних і психологічних можливостей, оптимальної трудової і соціальної активності за максимальної тривалості активного творчого життя	В.П. Казначеев [13]
	Здоров'я – це процес (динамічний стан) збереження і розвитку біологічних, фізіологічних і психічних функцій, оптимальної працездатності, соціальної активності за максимальної тривалості життя	С.В. Казначеев [14]
	Здоров'я – це цілісний багатовимірний динамічний стан (разом із його позитивними та негативними показниками), що розвивається у процесі реалізації генетичного потенціалу в умовах конкретного соціального та екологічного середовища, що дає змогу людині різною мірою здійснювати її біологічні та соціальні функції	А.Г. Щедрина [15]
	Здоров'я – це процес гармонійної взаємодії соціального і біологічного в людині, що забезпечує йому стійкість у взаєминах із зовнішнім середовищем	Л.Г. Матрос [16]
Здоров'я як ресурс	Здоров'я є ресурсом, яким володіють певною мірою всі люди	А. Антоновський [17]
	Здоров'я є ресурсом, від ступеня володіння яким залежить рівень задоволення практично всіх потреб людини	І.В. Журавльова, Л.С. Шилова [18]
Здоров'я як здатність	Здоров'я людини це здатність зберігати відповідну віку стійкість в умовах різких змін кількісних і якісних параметрів триєдиного потоку сенсорної, вербальної і структурної інформації	І.І. Брехман [19]
	Здоров'я – це здатність людини дожити до похилого віку, маючи необхідні фізичні, психічні, соціальні якості і достатню соціальну активність	І.О. Гундаров [20]
	Здоров'я – це здатність людини досягати та зберігати стійку гармонію духа та тіла, психічного та фізичного, внутрішнього та зовнішнього, індивіда та соціуму, особистості та суспільства	В.Б. Халамендик [21]
	Здоров'я – це життєздатність організму, можливість зберігати фізіологічну і психологічну рівновагу, реалізовувати соціально-економічний потенціал у просторі і часі	Д.Г. Шушпанов [22]

Джерело: сформовано автором на основі вказаних джерел

зова, В.П. Петленко та Д.Н. Давиденко); людини (Г.Л. Апанасенко); рівноваги (М.С. Бедний, П.І. Маєва, В.І. Пахарін та ін.). Варто зауважити, що термін «динаміка», який ужитий у декількох визначеннях поняття «здоров'я» (В. Гриценко, В. Белов, А. Котова, О. Пустовойт, Г.Л. Апанасенко), вже сам по собі передбачає рух, певний процес, тому, на нашу думку, ці визначення характеризують здоров'я більше як процес. Також дещо суперечливою вважаємо думку М.С. Бедного, П.І. Маєвої, В.І. Пахаріна та ін. щодо доцільності словосполучення «динамічна рівновага», адже рівновага – це певний стан спокою, а термін «динамічний» передбачає його зміну, розвиток.

Заслуговує на увагу запропоноване В.В. Романенко та О.С. Куц [23] трактування терміну «здоров'я» як цілісного багатомірного стану, який визначається за п'ятьма основними критеріями: 1) рівнем та гармонійністю фізичного розвитку людини; 2) функціональним станом організму (його резервними можливостями); 3) рівнем імунного захисту і неспецифічної резистентності; 4) відсутністю (чи наявністю) дефектів розвитку або захворювань; 5) рівнем морально-вольових якостей і ціннісно-мотиваційних уявлень.

Друга група вчених розглядає здоров'я як процес (В.П. Казначеев, С.В. Казначеев, А.Г. Щедрина, Л.Г. Матрос), і такий підхід переважно притаманний науковцям радянських часів. Відзначимо, що у визначеннях В.П. Казначеева і С.В. Казначеева здоров'я формується з біологічних, фізіологічних, психологічних можливостей (функцій) та трудової і соціальної активності, а А.Г. Щедрина говорить про реалізацію лише біологічної та соціальної функцій; Л.Г. Матрос акцентує увагу на гармонійній взаємодії соціального і біологічного, що дає змогу будувати стійкі взаємовідносини із зовнішнім середовищем.

Третя група науковців розглядає здоров'я як ресурс і вказує, що ним тією чи іншою мірою володіють усі люди (А. Антоновський), а відповідний рівень здоров'я дає змогу задовольнити ті чи інші потреби людини (І.В. Журавльова та Л.С. Шилова). Можна сказати, що приблизником цього підходу є й П. Егглетон (1990 р.), зокрема він говорить, що здоров'я слід розглядати як товар, тому необхідно досягати такого стану здоров'я, який би відповідав фізіологічним та психологічним запитам суспільства [24]. Враховуючи, що сьогодні досить розповсюдженими є сурогатне материнство, донорство яйцеклітин, трансплантація певних органів, то його ідея стосовно здоров'я як товару має рацію, єдине застереження: щоб здоров'я було затребуваним товаром, його слід підтримувати на належному рівні за рахунок значних інвестицій.

Четверта група науковців трактує здоров'я як здатність людини (І.І. Брехман, І.О. Гундаров, В.Б. Халамендик) та навіть як життєздатність організму (Д.Г. Шушпанов). Ми поділя-

ємо цю точку зору і вважаємо, що здоров'я є здатністю людини використовувати свої можливості, задовольняти власні потреби за рахунок фізичних, психічних, духовних (моральних) і соціальних якостей; при цьому початковий рівень здоров'я людина отримує при народженні, і він визначається генетичними спадковостями, особливостями внутрішньоутробного розвитку дитини і поведінкою жінки під час вагітності, а в подальшому може бути скоригований або в бік зменшення за рахунок дії негативних факторів, або в бік збільшення за рахунок інвестування коштів у власний розвиток, відпочинок, відновлення. Вважаємо, що здоров'я фактично дає людині можливість бути фізично та соціально активною відповідно до віку, визначає психічну та моральну стійкість.

Таким чином, можемо констатувати, що аналіз наукової літератури дав змогу сформулювати чотири основні підходи до розуміння поняття «здоров'я»: здоров'я як стан, здоров'я як процес, здоров'я як ресурс та здоров'я як здатність. Безперечно, цей перелік не є вичерпним, оскільки є дослідники, які розглядають здоров'я як феномен, як властивість, як запас тощо.

Крім того, як зазначає Д.Г. Шушпанов [22], варто ще розглянути класифікацію визначень поняття «здоров'я», яка пов'язана з негативною чи позитивною його інтерпретацією. Зокрема, йдеться про патогенез та салютогенез.

Близько трьохсот років визначальною парадигмою в медицині була парадигма патогенезу. Слово «патогенез» утворюється з двох грецьких слів: *pathein* – страждати та *genesis* – походження й означає походження страждання та, відповідно, болю і хвороби [25]. Таким чином, головне питання патогенезу – походження хвороби, тому й визначальними є профілактика захворювань, з'ясування чинників, що впливають на появу та протікання хвороби.

Новий дослідницький напрям – салютогенез – займається джерелами фізичного, душевного і духовного здоров'я. Слово салютогенез складається з латинського слова *salus, salutis* – здоров'я, зцілення і грецького *genesis* – походження, тому головне питання салютогенезу – походження здоров'я [25]. Тобто первинним стало питання: «Звідки береться здоров'я та як його можна зміцнити?», а не питання: «Звідки береться хвороба та як її можна уникнути?». Отже, якщо розглядати здоров'я як здатність, то це цілком відповідає напрямку салютогенезу, і тут постає завдання на різних рівнях (індивідуальному, регіональному, державному) – забезпечити і в подальшому підтримувати такі умови життя, щоб уникнути не лише появи хвороби, а й чинників, які цьому сприяють; потрібно на постійній основі працювати над формуванням і збереженням здоров'я, як індивідуального, так і суспільного.

Що стосується поняття «здоров'я дитячого населення», то як такого трактування цього

терміну ні в законодавчих і нормативно-правових актах, ні в наукових джерелах економічного, медичного спрямування не знаходимо. Тому, виходячи з того, що Конвенція ООН із прав дитини вказує, що дитиною є особа віком до 18 років, у своєму дослідженні під дитячим населенням будемо мати на увазі осіб у віці 0–17 років, а на основі узагальнення різних визначень поняття «здоров'я» дамо власну інтерпретацію категорії «здоров'я дитячого населення». На нашу думку, це сукупна здатність осіб у віці від народження і до 18 років задовольняти власні потреби відповідно віку й ефективно розвивати/примножувати фізичні, психічні, духовні якості та бути соціально активними в просторі та часі.

Оскільки науковці по-різному трактують поняття «здоров'я», то і компонентний його склад у різних джерелах відрізняється. В узагальне-

ному вигляді складники здоров'я представимо в табл. 2.

Класичним підходом виділяють чотири складники здоров'я: фізичний, психічний, соціальний і духовний. Окрім того, автори моральне здоров'я (Б.Т. Долинський), соматичне здоров'я (В.В. Соколев), хоча поділяємо точку зору Б.Т. Долинського стосовно того, що воно за своєю сутністю є частиною фізичного здоров'я, та репродуктивне здоров'я (О.А. Федько), хоча знову ж таки гарне фізичне здоров'я дає змогу людині відтворювати себе, тому, на нашу думку, воно входить до поняття «фізичне здоров'я».

Враховуючи, що сьогодні в пресі й на телебаченні постійно поширюється інформація щодо нових препаратів, приладів підтримки здоров'я, пропаганди дотримання здорового способу життя, ще одним складником здоров'я людини варто назвати інтелектуальний. На нашу думку,

Таблиця 2

Структурні компоненти здоров'я та їх характеристика

Складники здоров'я	Характеристика складової здоров'я
фізичне здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> природний стан організму, зумовлений нормальним функціонуванням усіх його органів, систем; досконалість саморегуляції в організмі, гармонія фізіологічних процесів, максимальна адаптація; стан росту й розвитку органів і систем організму, основу якого становлять морфологічні та функціональні резерви, що забезпечують адаптаційні реакції [26]
психічне здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> певний резерв сил людини, завдяки якому вона може долати несподівані стреси чи ускладнення, що виникають у виняткових обставинах; стан, що сприяє найбільш повному фізичному, розумовому та емоційному розвитку людини і містить високу свідомість, розвинене мислення, значну внутрішню моральну силу (ВООЗ)
духовне здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> максимальний рівень самореалізації особистості, що характеризується автономністю, почуттям прекрасного, альтруїзмом, турботою про досягнення щастя, благополуччя і здоров'я для себе й для людей, які оточують, прийняттям відповідальності за долю світу; особливе напруження, пов'язане з потенційним сенсом і цінностями, що вимагають здійснення вищого призначення людини [27]
соціальне здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> ступінь соціальної активності, діяльнісного ставлення людського індивідуума до світу, безконфліктна взаємодія з навколишнім середовищем, доброзичливі стосунки в колективі однолітків, сім'ї, суспільстві, задоволення вибраною професією тощо [28]; функціонування особистості як повноправного члена суспільства, її безконфліктна взаємодія з навколишнім світом, доброзичливі взаємини в колективі, у сім'ї, в суспільстві [29]; стан гармонійного функціонування людини в основних видах взаємодій: соціальній, економічній, політичній, ідеологічній, стан, який створює комфортні умови життя [30]
моральне здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> визначається тими моральними принципами, що є основою соціального життя людини, тобто життя у певному людському суспільстві. Відмітними ознаками морального здоров'я є насамперед свідоме ставлення до праці, оволодіння скарбами культури, активне неприйняття звичок, що суперечать нормальному способу життя; комплекс характеристик мотиваційної та потребово-інформативної сфери в життєдіяльності, основу якого визначає система цінностей, настанов і мотивів поведінки індивіда в суспільстві [31]
соматичне здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> біологічна програма індивідуального розвитку особистості, опосередкована базовими потребами, що домінують на різних етапах онтогенетичного розвитку [26]
репродуктивне здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> можливість задоволеного і безпечного сексуального життя, здатність до відтворення (народження дітей) і можливість вирішувати, коли та як часто це робити; право чоловіків та жінок на інформацію і доступ до безпечних, ефективних, доступних за ціною і прийнятних методів планування сім'ї та/або до інших, вибраних ними методів регулювання народжуваності, які не суперечать законом країни; право доступу до певних послуг у сфері охорони здоров'я, що дають змогу жінці безпечно перенести вагітність та пологи і забезпечують найкращу можливість народити здорову дитину [32]

Джерело: узагальнено автором за [26–32]

інтелектуальне здоров'я – це здатність людини правильно сприймати, засвоювати та аналізувати інформацію щодо доцільності приймання певних медичних препаратів, користування медичними приладами, методиками, а також вірно її використовувати для прийняття відповідних рішень для поліпшення стану свого організму.

Щодо складників здоров'я дитячого населення, то, користуючись методом аналогії, їх можна представити у вигляді рис. 1.

Вважаємо, що всі п'ять складників здоров'я взаємопов'язані і стан одного складника впливає на стан іншого, а в кінцевому підсумку – на стан здоров'я дитини у цілому. Так, гарне фізичне здоров'я дає можливість дитині повноцінно розвиватися, адаптуватися, соціалізуватися, тобто примножується психічне, соціальне здоров'я, а отже, й духовне здоров'я, що створює базис для формування інтелектуального здоров'я.

Зауважимо, що інтелектуальне здоров'я дитини самостійно починає формуватися, на нашу думку, приблизно з шестирічного віку, коли дитина вже усвідомлює наслідки прийнятих рішень стосовно власного здоров'я, може дотримуватися певною мірою здорового способу життя; фактично батьки закладають підвалини цього складника здоров'я: від того, як вони проінформують дитину, з якими установками щодо власного здоров'я і необхідності його збереження виховують дитину, залежить і майбутня орієнтація дитини на розвиток інтелектуального здоров'я та інших складників.

Гарне психічне здоров'я дає можливість дитині примножити духовне і соціальне здоров'я за рахунок самовдосконалення, особистісного розвитку, самореалізації дитини в певному соціумі та підсилити, за певних обставин, фізичне здоров'я. Це ж стосується і духовного складника здоров'я: гармонійно розвинута особистість

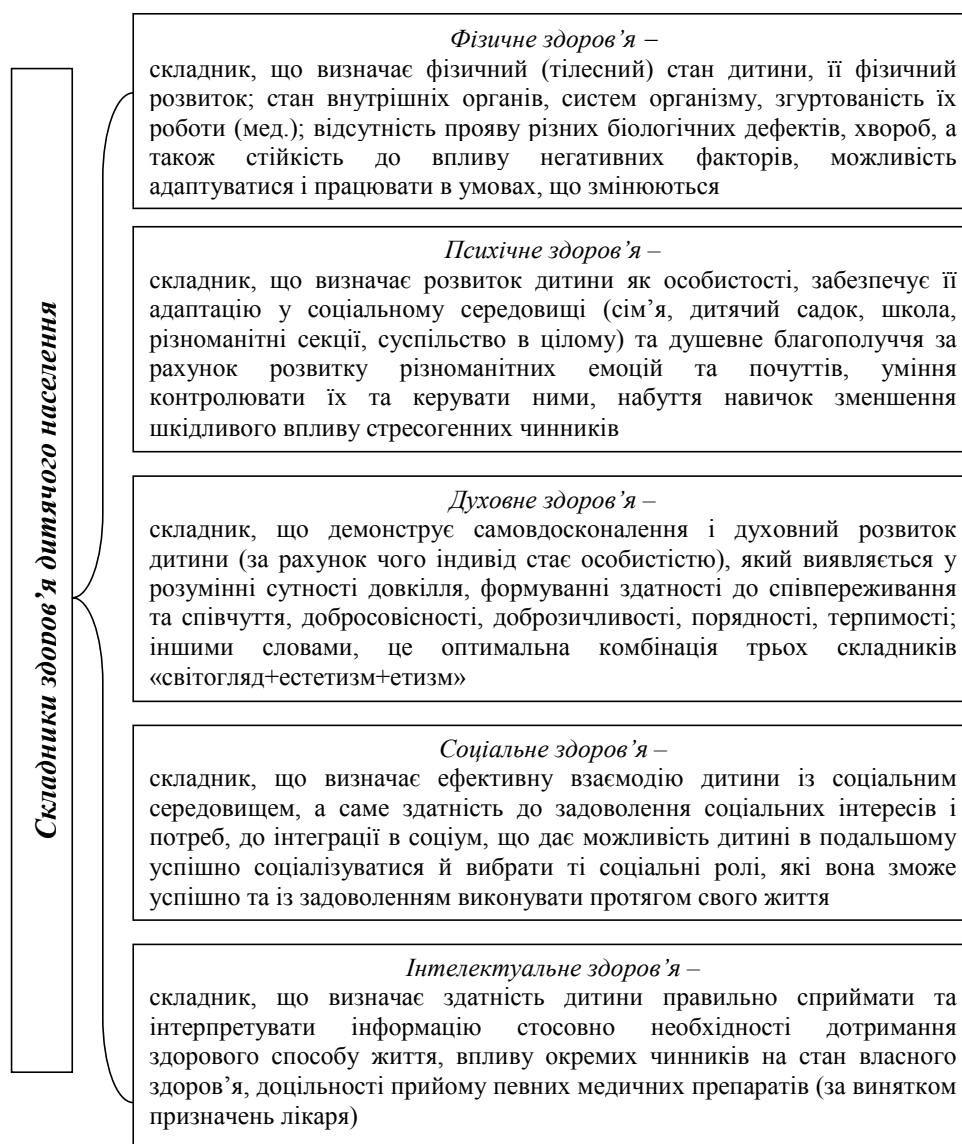

Рис. 1. Складники здоров'я дитячого населення

Джерело: розробка автора

є стійкою до стресів, здатна знайти своє місце в соціумі і спільну мову з іншими дітьми, може ухвалювати (відповідно до свого віку) вірні рішення щодо збереження/примноження власного здоров'я.

Правильно сформований світогляд дитини в сукупності з естетизмом (баченням дитиною прекрасного в навколишньому світі та в самій собі) та етизмом (виробленням дитиною певних правил поведінки щодо навколишнього світу як за законами суспільства, так і за внутрішнім моральним кодексом) – духовне здоров'я – дає змогу накопичувати соціальне здоров'я і навіть виступати певним компенсатором нестачі фізичного здоров'я (у разі фізичних вад розвитку дитини).

І, навпаки, недостатнє психічне здоров'я негативно вплине на фізичний розвиток дитини, на її духовне здоров'я та, ймовірно, соціальне здоров'я, адже такий дитині важко буде соціалізуватися, а в підсумку це відобразиться на стані здоров'я у цілому. Тому можемо говорити про дію закону синергії: сукупне здоров'я дитини, яке складається, на нашу думку, із фізичного, психічного, духовного, соціального та інтелектуального здоров'я, є набагато більшим, аніж сума окремих його складників.

Варто відзначити, що вплив одного складника на стан іншого може бути як позитивним, так і негативним, тому під час формування здоров'я дитячого населення слід забезпечити позитивний напрям дії усіх складників.

Висновки. Таким чином, аналіз наукової літератури дав змогу узагальнити підходи до трактування поняття «здоров'я» та на цій основі сформувати власне визначення поняття «здоров'я дитячого населення», а також виділити структурні компоненти здоров'я дитячого населення. Це створює передумови для дослідження підходів щодо формування здоров'я дитячого населення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 02.05.2018).
- Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т.В. Ковальова. Харків: Фоліо, 2005. 767 с.
- Official Records of the World Health Organization, no. 2, 100 p. URL: http://whqlibdoc.who.int/hist/official_records/2e.pdf (дата звернення: 02.05.2018).
- Павленко С.М. Здоровье. Малая медицинская энциклопедия. Москва, 1966. Т. 3. 886 с.
- Общество и здоровье человека: монография / Под ред. Г.И. Царегородцева. Москва: Медицина, 1973. 372 с.
- Cardus D., Thrall R.M. Overview: health and the planning of health care systems. Prev. med. 1977. № 1. P. 134–172.
- Сентизова М.И. Педагогическое обеспечение подготовки будущих учителей к здоровьесберегающей деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Якутск, 2008. 20 с.
- Петленко В.П., Давиденко Д.Н. Етюди валеології: Здоров'я як людська цінність. Збараж: Балтійська педагогічна академія, 1999. 124 с.
- Семья – здоровье – общество / М.С. Бедный, П.И. Маева, В.И. Пахарин и др.; под ред. М.С. Бедного. Москва: Мысль, 1986. 238 с.
- Гриценко В., Белов В., Котова А., Пустовойт О. Здоров'я людини як багатоаспектна проблема. Вісник НАН України. 2006. № 6. С. 51–56.
- Апанасенко Г.Л. Превентивная медицина. Ч. I: Начала валеологии. Медичний всесвіт. 2002. № 1–2. Т. 2. С. 2–24.
- Вайнер Э.Н. Краткий энциклопедический словарь: Адаптивная физическая культура. Москва: Флинта: Наука, 2003. 144 с.
- Казначеев В.П. Современные аспекты адаптации. Новосибирск: Наука, Сибирское отд., 1980. 192 с.
- Казначеев С.В. Антропозология и здоровье: концептуальная модель / АН СССР. Сиб. отд-ние, АМН СССР. Сиб. отд-ние. Ин-т клинич. и эксперим. медицины. Методологические проблемы экологии человека: сб. науч. тр. 1988. С. 47–53.
- Щедрина А.Г. Онтогенез и теория здоровья: Методол. аспекты / Отв. ред. Ю.И. Бородин; АН СССР, Сиб. отд-ние, АМН СССР, Ин-т физиологии. Новосибирск: Наука, Сиб. отд. АМН, 1989. 136 с.
- Матрос Л.Г. Социальные аспекты проблемы здоровья / Отв. ред. Ю.И. Бородин; Рос. акад. мед. наук, Президиум Сиб. отд-ния. Новосибирск, 1992. 156 с.
- Antonovsky A. Health, stress and coping. San Francisco; London: Jossey-Bass, 1979. 255 p.
- Журавлева И., Шилова Л. Изменение отношения к здоровью населения СССР. Социальные проблемы здоровья и продолжительность жизни населения СССР и Финляндии. Доклады для IV советско-финского семинара. Кн. 1. Москва: ИС РАН, 1992. С. 81–96.
- Брехман И.И. Валеология – наука о здоровье. Москва: ФиС, 1990. 208 с.
- Гундаров И.А. Закон духовной детерминации здоровья. Философия здоровья; под ред. А.Т. Шаталова. Москва, 2001. 242 с.
- Халамендик В.Б. Інформаційна гігієна як фактор збереження психічного здоров'я людини. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії; гол. ред. В.Г. Воронкова. 2008. Вип. 35. С. 83–91.
- Шушпанов Д.Г. Синкретичність трактування здоров'я в контексті його соціально-економічного пізнання. Економічний аналіз. 2014. Том 16. № 1. С. 14–21.
- Романенко В.В., Куц О.С. Рухова активність і фізичний стан студенток вищих навчальних закладів. Вінниця: ВДГУ, 2003. 132 с.
- Aggleton P. Health. London: Routledge, 1990. 184 p.
- Салютогенез. URL: <https://anthroposophia.wordpress.com/salutogenes/> (дата звернення: 04.05.2018).
- Соколов В.В. Педагогические условия формирования культуры здоровья будущего учителя в процессе общепрофессиональной подготовки: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Белгород, 2004. 202 с.
- Малаярчук Н.Н. Теоретические аспекты проблемы смысла жизни человека. URL: <http://lifekeys.jino-net.ru/Smysl/styd.htm> (дата звернення: 20.04.2018).
- Дубровина И.В., Лисина М.И. Особенности психического развития детей в семье и в домах ребенка: Возрастные особенности психического развития детей. Москва, 1982. 192 с.
- Апанасенко Г.Л., Попова Л.А. Медицинская валеология. Київ: Здоров'я, 1998. 248 с.

30. Євтух М.Б. Проблема соціального здоров'я в Україні. URL: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=22 (дата звернення: 04.05.2018).
31. Долинський Б.Т. Визначення сутності поняття «здоров'я» та його роль у професійній діяльності вчителя початкової школи. URL: visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=2577 (дата звернення: 20.04.2018).
32. Федько О.А. Багатоаспектність поняття здоров'я у сучасній науковій думці. Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання. 2009. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=76> (дата звернення: 06.05.2018).

REFERENCES:

- Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (access date May 05, 2018).
- Kovalova, T.V. (2005), *Velykyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Great interpretative dictionary of the Ukrainian language], Folio, Kharkiv, Ukraine, 767 p.
- Official Records of the World Health Organization, no. 2, 100 p., available at: http://whqlibdoc.who.int/hist/official_records/2e.pdf (access date May 05, 2018).
- Pavlenko, S.M. (1966), *Zdorove. Malaia meditsinskaia entsiklopediia* [Health. Small Medical Encyclopedia], Vol. 3, Moscow, Russia, 886 p.
- Tsaregorodtsev, G.I. (1973), *Obshchestvo i zdorove cheloveka* [Society and human health], monograph, Meditsina, Moscow, Russia, 372 p.
- Cardus, D. and Thrall, R.M. (1977), *Overview: health and the planning of health care systems*, *Prev. med.*, no. 1, pp. 134-172.
- Sentizova, M.I. (2008), "Pedagogical provision of training future teachers for health-saving activities", Thesis abstract of Cand. Sc. (Educ.), 13.00.01, Yakutsk, Russia, 20 p.
- Petlenko, V.P. and Davydenko, D.N. (1999), *Etiudy valeolohii: Zdorovia yak liudska tsinnist* [Studies of Valéology: Health as a human value], *Baltiiska pedahohichna akademiia*, Zbarazh, Ukraine, 124 p.
- Bednyy, M.S., Maeva, P.I., Pakharin, V.I. et al. (1986), *Semia – zdorove – obshchestvo* [Family – Health – Society], Mysl, Moscow, Russia, 238 p.
- Hrytsenko, V., Bielov, V., Kotova, A. and Pustovoi, O. (2006), "Human health is a multifaceted problem", *Visnyk NAN Ukrainy*, no. 6, pp. 51-56.
- Apanasenko, G.L. (2002), "Preventive medicine. Part I: The Beginnings of Valeology", *Medychnyi vsesvit*, no. 1-2, Vol. 2, pp. 2-24.
- Vayner, E.N. (2003), *Kratkiy entsiklopedicheskiy slovar: Adaptivnaia fizicheskaia kultura* [Brief encyclopedic dictionary: Adaptive physical culture], Flinta: Nauka, Moscow, Russia, 144 p.
- Kaznacheev, V.P. (1980), *Sovremennye aspekty adaptatsii* [Modern aspects of adaptation], Nauka, Sibirskoe otdelenie, Novosibirsk, Russia, 192 p.
- Kaznacheev, S.V. (1988), "Anthropoecology and health: a conceptual model", *Metodologicheskie problemy ekologii cheloveka* [Methodological problems of human ecology], *sbornik nauchnykh trudov* [collection of scient. works], pp. 47-53.
- Shchedrina, A.G. (1989), *Ontogenez i teoriia zdorovia: Metodologicheskie aspekty* [Ontogeny and Health Theory: Methodological Aspects], Nauka, Sibirskoe otdelenie AMN, Novosibirsk, Russia, 136 p.
- Matros, L.G. (1992), *Sotsialnye aspekty problemy zdorovia* [Social aspects of the health problem], Novosibirsk, Russia, 156 p.
- Antonovsky, A. (1979), *Health, stress and coping*. Jossey-Bass, San Francisco, USA, London, Great Britain, 255 p.
- Zhuravlieva, I. and Shilova, L. (1992), "Change in attitude towards the health of the population of the USSR", *Sotsialnye problemy zdorovia i prodolzhitel'nost' zhizni naseleniia SSSR i Finliandii* [Social health problems and life expectancy of the population of the USSR and Finland], *Doklady dlia IV sovet-sko-finskogo seminar* [Reports for the IV Soviet-Finnish seminar], IS RAN, Moscow, Russia, Book 1, pp. 81-96.
- Brekhman, I.I. (1990), *Valeologiia – nauka o zdorove* [Valeology – the science of health], FiS, Moscow, Russia, 208 p.
- Gundarov, I.A. (2001), "The law of spiritual determination of health", *Filosofiia zdorovia* [Philosophy of health], Moscow, Russia, 242 p.
- Khalamendryk, V.B. (2008), "Information hygiene as a factor for the preservation of human mental health", *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii: zbirnyk naukovykh prats, Vyd-vo ZDIA, Zaporizhzhia*, Ukraine, Iss. 35, pp. 83-91.
- Shushpanov, D.H. (2014), "Syncretism of the treatment of health in the context of its socio-economic knowledge", *Ekonomichnyi analiz*, Volume 16, no. 1, pp. 14-21.
- Romanenko, V.V. and Kuts, O.S. (2003), *Rukhova aktyvnist i fizychnyi stan studentok vishchyykh navchalnykh zakladiv* [Motor activity and physical condition of students of higher educational institutions], VDPV, Vinnytsia, Ukraine, 132 p.
- Aggleton, P. (1990), *Health*. Routledge, London, Great Britain, 184 p.
- Saliutogenez [Salutogenesis], available at: <https://anthroposophia.wordpress.com/salutogenes/> (access date May 04, 2018).
- Sokorev, V.V. (2004), "Pedagogical conditions of formation of culture of health of the future teacher in the process of general vocational training", *Diss. of Cand. Sc. (Educ.)*, 13.00.08, Belgorod, Belarus, 202 p.
- Maliarchuk, N.N. "Theoretical aspects of the problem of the meaning of human life", available at: <http://lifekeys.jino-net.ru/Smysl/styd.htm> (access date April 20, 2018).
- Dubrovina, I.V. and Lisina, M.I. (1982), *Osobennosti psikhicheskogo razvitiia detey v seme i v domakh rebenka: Vozrastnye osobennosti psikhicheskogo razvitiia detey* [Features of mental development of children in the family and in the homes of the child: Age features of the mental development of children], Moscow, Russia, 192 p.
- Apanasenko, G.L. and Popova, L.A. (1998), *Meditsinskaia valeologiia* [Medical Valeology], Zdorovia, Kyiv, Ukraine, 248 p.
- Yevtukh, M.B. "The problem of social health in Ukraine", available at: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=22 (access date May 04, 2018).
- Dolynskyi B.T. "Definition of the essence of the notion of «health» and its role in the professional activity of the elementary school teacher", available at: visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=2577 (access date April 20, 2018).
- Fedko, O.A. (2009), "Multidimensionality of the concept of health in modern scientific thought", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok: elektronne nauкове fakhove vydannia*, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=76> (access date May 06, 2018).